

Fehér Géza

Beszélő jelek

Fehér Géza (1890–1955) tudósi életművét öt évtizednyi tiltás után Bulgáriában újra erős figyelemmel kíséri a szakma. Megjelennek ismét bolgáruul írt művei. A debreceni egyetem professzora a Bolgár Tudományos Akadémia külföldi tagja, bolgár kitüntetések birtokosa volt, érdemei a magyar–bolgár kapcsolatok területén elvülhetetlenek. A bolgár tudományosságban, azon belül a régészetben kiemelkedő, többek szerint megújító szerepet játszott. 1922-től 1944-ig kis megszakításokkal Bulgáriában élt és dolgozott. Ásatásaival is elsősorban a protobolgár kultúra jelentőségét, az ősmagyar és a protobolgár kultúra közelségét, kölcsönhatásait bizonyította. Kutatómunkájában az interdiszciplináris szemlélet vezette (történelem, művészet, vallás, mindennapok, harcművészet, nyelv). A nyelvészeti érveket mindig fontosnak tartotta. Ő fejtette meg a madarai lovas dombormű feliratát.

Megállapítása szerint a protobolgár kultúra és a hatása alatt is fejlődött ősmagyar kultúra teremti meg a kelet-európai civilizáció alapjait.

Tíz jelentős könyvét németül, bolgáruul és magyarul írta. De eredményeiről francia nyelvű tanulmányokban is beszámolt. Munkássága Európa-hírú volt. Az 1931-ben megjelent *A bolgár-török műveltség emlékei és őstörténeti vonatkozásai* című műve – a faksimile rész tanúsága szerint is – kétnyelvű. A 174 oldalas, gazdagon illusztrált könyvből hetvenöt év után most először részletet emelünk ki. A szerző igazi magyarországi elismertsége is még várat magára. A Napkút Kiadó terveiben szerepel ezen alapmunka újbóli kiadása.

ELŐSZÓ

A középkori írók vad, barbár hordáknak mondják az ázsiai nagy török birodalmak Európába sodródolt népeit (hunok, avarok, bolgárok, magyarok stb.). Szerintük pusztító vihar volt e népek megjelenése, mely elsöpréssel fenyegette az európai civilizációt. S ezt a középkori világnézetnek és ismereteknek megfelelő tételt dogmaként vette át a későbbi korok tudományos irodalma. Sőt ezt hirdetik a tudományos és iskolai kézikönyvek máig is, amikor pedig az újabb tudományos eredmények világánál már tudunk egyet-mást amaz ázsiai török birodalmak szerepéről és műveltségi viszonyairól, amelyeknek kulturális értékeiből sokat hoztak magukkal az említett népek.

A bolgárokról és a magyarokról is azt olvassuk tudományos és iskolai kézikönyvekben,

PRÉFACE

Les peuples venus en Europe des grands royaumes turcs de l'Asie (Huns, Avars, Bulgares, Magyars etc.) sont traités de hordes barbares par les écrivains du moyen âge ; d'après ces derniers leur apparition ressemblait à une tempête dévastatrice menaçant d'anéantir la civilisation de l'Europe. Cette opinion qui répondait à la manière de voir et au degré de connaissances des hommes du moyen âge, fut héritée comme un dogme par la littérature scientifique des époques suivantes. Les livres scientifiques tout comme les manuels scolaires ne cessent de la répandre même de nos jours, bien qu'à la suite des récents travaux scientifiques nous soyons parvenus à mieux connaître le rôle et la civilisation des royaumes turcs de l'Asie et à apprécier à leur juste valeur les acquisitions de cette civilisation qui furent en grande partie apportées en Europe par ces peuples „barbares”.
Quant aux Bulgares et aux Magyars spé-

Előszó. (...) A bolgárokról és a magyarokról is azt olvassuk tudományos és iskolai kézikönyvekben, hogy rabló nomád hordákként jelentek meg Európa művelt népei között. Holott a bolgárok, mint alább bizonyítom, nem voltak nomádok, hanem ősidők óta letelepült, földművelő és állattenyésztő nép. A bolgárok és más népek hatása alatt művelődött magyarok pedig csak az ősi nomád kultúra értékes örökségét hozták magukkal, de már régóta nem folytattak igazi nomád életmódot. Nem helyes tehát az a tudományos irodalomban is általános felfogás, hogy a bolgárok és a magyarok honfoglalásuk után mai hazáikban nomád életet és gazdálkodást folytattak, de a viszonyok folytán hamarosan letelepült életre s békés állattenyésztő és mindinkább tért hódító földművelő munkára tértek. Egy nomád életmódot élő nép csak sok százados, lassú fejlődés útján lehet helyhez kötött, letelepült, de ha a körülmények hirtelen fosztják meg régi életmódja folytatásának lehetőségétől, elpusztul. Tehát maga az a tény, hogy a magyarság, mint előtte két századdal a bolgár-törökség is, olyan egy-kettőre beleilleszkedik a környezetbe, az, hogy ez a két nép Európa kellős közepén állandó, virágzó, fejlődő s máig is fennálló államot tudott alkotni, csak avval magyarázható, hogy új hazáikba a letelepült életmód, a földművelés és állattenyésztés ismeretével és gyakorlatával jöttek. Így tehát már pusztán azon az alapon is, hogy a bolgárok és a magyarok állandó államokat tudtak alkotni s rövidesen mint letelepült népek ismeretesek, valószínűtlennek kell tartanunk azt, hogy nomádok voltak.

Fel kellett tehát tennünk, hogy a ránk maradt adatok alapos vizsgálata igen érdekes eredményekkel kecsegtet. Miután pedig kétségtelen

tény az, hogy a magyarság századokkal a honfoglalás előtt a bolgár-törökség hatásán művelődött, munkám természetes útja az volt, hogy először a bolgár-törökökre vonatkozó anyagot igyekeztem feldolgozni. (Kitűnő alapul szolgáltak e munkában a nyelvészeti kutatás, elsősorban a magyar nyelvészeti kutatás eredményei.) Bulgáriában nyolc év óta végzett ez irányú kutatásaim eredményeit nagyobb részben bolgár nyelvű munkáimban közöltem. Végeredményem nyelvi, archeológiai és történelmi adatok egybeválogó tanúságai alapján az, hogy a bolgár-törökök letelepült, földművelést és fejlett fokú állattenyésztést űző nép voltak, hogy magasabb fokú szellemi és materiális kultúrájuk volt, mint az új hazájukban talált szlávoknak. Ezért sikerült ott állandó államot alkotniok!

Bevezetés. (...) Az a tény, hogy a *bolgár-törökök* államba tudták szervezni Északkelet- és Közép-Balkán szláv lakosságát, döntő jelentőségű volt az egész Balkán-félsziget jövőjére. A Balkán e részeinek konszolidálódása folytán Nyugat-Balkán lakói is kénytelenek voltak nagyobb szervezetekbe tömörülni.

De a bolgár-törökök államalakításának jelentőségét még inkább emeli az a tény, hogy mindazon népek közül, amelyek a Balkán északkeleti és középső részein megtelepedtek, ők alkottak először olyan szervezetet, amely meg tudta állítani az északi és keleti népek folytonos betöréseit a Balkánra. Amikor meg a bolgárok északi szomszédságában egy velük rokon kultúrájú nép, a magyarok is államot alkottak, a népvándorlás megállt. A népvándorlás hullámai megtörtek a bolgárok és a magyarok államainak erőségén. Ez a jelentősége és óriási nemzetközi szolgálata a bolgárok és a magyarok államalapításának.

A források értéke. (...) Lássuk először is nagyon röviden a nyelvészeti eredmények tanúságait:

Már maga az a tény, hogy az összes szomszéd nép nagyon sok szót vett át a bolgár-törökök nyelvéből, világosan mutatja, hogy magas műveltségű nép volt.

Így elsősorban a magyarság sok szót vett át a bolgároktól. De szintúgy sok jövevényszó került a (volgai) bolgárok nyelvéből a mordvinok, a cseremiszek és a permi népek nyelvébe is.

E jövevényszavak közül ránk nézve most, amikor a bolgár-törökök kultúrájára vonatkozó adatokat keressük, a legértékesebbek a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai, amelyek azt vallják, hogy egy ősi korban a még halász-vadász életmódot folytató magyarság a már letelepült bolgár-törököktől vette át az állattenyésztésre, földművelésre, háziiparra, állami és társadalmi életre, vallásra, írásra stb. vonatkozó sok szavát. Az állattenyésztésre vonatkozó bolgár-török jövevényszavak azt mutatják, hogy a magyarság, amikor bolgár szomszédságba került, a háziállatok közül még csak a juhot, lovat és ebet ismerte, de a bolgár-törökök révén fejlett állattenyésztéssel ismerkedett meg. Bolgár-török eredetűek a következő szavak: *bika, tulok, tinó, ünő, borjú; kos, ürü, toklyú, gyapjú, kecske, olló, köpű, író, sajt, túró; disznó, ártány, serte; teve, tyúk, agár, kopó, kölyök; ól, békó, gyeplő, csökönös*. E szavak kétségtelenül bizonyítják, hogy az állattenyésztés az átadó népénél, a bolgár-törököknél már nagyon fejlett volt akkor, amikor a magyarság a szomszédságába került. Még fontosabb azután az, hogy a magyar nyelv egész ősi földművelési terminológiája bolgár-török: *tarló, árpa, búza, eke, sarló, arat, kepe, kéve, boglya, szé-*

rű, szór, ocsú, öröl, dara.¹ Az a nép, amelytől a magyarság e szavakat tanulta, biztosan földművelő volt, mert a földművelés ilyen terminusait jelölő szavakat nem adhatott át olyan nép, amely a földművelést maga is csak más népnél ismerte. Sőt a nyelvi adatokból az is kitűnik, hogy a bolgár-törökök nem is kaukázusi hazájukban tanulták a földművelést, mert ha ott tanulták volna, kétségtelenül kaukázusi szomszédaiktól vették volna át a földművelési terminológiájukat. De a bolgár-törökök földművelési terminológiája török, ami azt mutatja, hogy *messzi ázsiai hazájukból hozták magukkal a földművelés ismeretét*, egy nagyon termékeny, a földművelésre különösen alkalmas területről.²

Így tehát már nyelvészeti adatok alapján is fel kell tennünk, hogy a *bolgár-törökök nem voltak nomád herda, hanem ősidők óta letelepült, elsősorban állattenyésztéssel és földműveléssel foglalkozó nép*.

De a bolgár-törökök műveltségének magas fokát még világosabban bizonyítják a *leletek*. A bolgár-török korból sáncok, sáncvárak, kőpaloták s kővárak, feliratok, szobrászati emlékek és különféle használati és dísz tárgyak maradtak ránk, amelyek a legkétségtelenebbül bizonyítják, hogy egy civilizált nép emlékeivel van dolgunk. Ezeknek az emlékeknek a jelentősége igen nagy. Belőlük nemcsak a

¹ L. az egész kérdésre Gombocz Z.: *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. M5FOu XXX (1912). V. ö. Gombocz, *Magyar Nyelv* XV11 (1927) 15–21.

² V. ö. Fehér Géza: *Pameticite na prabalgarszkata kultura*. (A bolgár-török műveltség emlékei) *Izv. Balg. Arh. Inst.* 111(1929)5 és *Kulturata na prabalgarite*. (A bolgár-törökök műveltsége) Szófia, 1929, 7–8.

bolgár-törökök műveltségének magas fokát állapíthatjuk meg, de fontos következtetést vonhatunk az összes „török kultúrájú” nép műveltségére, különösen a honfoglaló magyarokéra, hiszen a magyarság hosszú századokon keresztül élt a bolgár-törökség szomszédságában s művelődött e nép hatása alatt. Hálás munka vár itt a kutatókra. Pliska, Madara, Preslav³ stb. rendszeres felásatása és az anyag feldolgozása a bolgár nép múltjának legfényesebb korszakával ismertet meg bennünket. Sőt ezek az emlékek, egy különleges kultúra maradványai lévén, igen fontosak egyetemes történeti szempontból is, hiszen az európai népvándorlások török népeinek egyedül ezek a monumentális emlékei s így meg fogják világítani a tudománynak e korról alkotott ugyancsak homályos képét.

Feliratok. (...) Az említett sírfeliratokon kívül van még egy a legnagyobb és legérdekesebb, a *madarai lovas dombormű* felirata. Ezt a feliratot, amely a dombormű körül s alatta ta-



A MADARAI LOVAS DOMBORMŰ FELIRATA

lálható, teljesen olvashatatlanak tartották. 1924-ben a bolgár nemzeti múzeum állványt készíttetett számomra, amelyről tanulmányoztam a feliratot, s négy évi munka után kiadtam bolgáruul és németül megjelent könyveimben.⁴

Megállapítottuk, hogy ez a felirat Krum kán (804–814) sírírata. A felső feliratot, mint magát a domborművet

is, közvetlenül Krum halála után, 814 tavaszán és nyarán vésette be Krum testvére, kavhanja és utóda, Kišin.⁵ (Erről a bolgár kánról csak a madarai feliratról tudunk). Ez a felső felirat Krum történetét mondja el. Mint a megőrzött részekből megállapítottuk, itt a Krum és Nikephoros császár közötti harcról volt szó, azután arról, hogy V. Leó császár hogyan akarta

törbe csalni Krumot, de a kán elővigyázatos volt, mert nem hitt egészen a császárnak. Ez esetenél a szerző megemlíti, hogy az ő anyai részről való ősei se hittek egykor a császárnak, amikor II. Justinianos Tervelhez ment segítségért. (Itt Krum testvére, Kišin magát mint 'Istentől behelyezett'-et említi, tehát ő Krum utóda volt.) Ebben az időben a szerző, Kišin, Krum testvére és kavhanja Drinápolyban volt, amelyet – azután – 'a csodálatos' Krum foglalt el. Ezután, amint a nagyon gyarló ma-

³ Csak a közzismert földrajzi neveket írtam magyarosan, mint Besszarábia, Szófia, Dnyeszter, a többieket és az összes bolgár személynevet fonetikus átírásban. Erre elsősorban az kényszerített, hogy a cirill betűs könyvcímeket is latin betűkkel írtam át, s nem akartam, hogy az átírás kétféle legyen, a név magyaros, a könyvcím nem. (A bolgár nevek átírásában F. G. gyakorlatát általában a mai szabályokhoz igazítottuk – szerk. megj.)

⁴ Fehér G.: *Madpiszat na Madarszkija konnik*. Szófia, 1928; u. a. *Die Inschrift des Reilerreliefs von Madara*. Szófia. 1928.

⁵ Miután Kišin néhány hónapi uralkodás után meghalt, a dombormű befejezése Omurtag idejére eshetett.

radványokból gondolom, arról volt szó, hogy Krum visszatért Bulgáriába, s közben a császár elleni nagy hadjáratára készült, meghalt. Ekkor Kišin ősi szokás szerint „megsíratta” és megtartotta a temetési ceremóniákat, nagy eszmedeméket, torokat adva. Ez a vége az eredeti feliratnak, amelyet Krum testvére, Kišin állíttatott össze.

Az alsó felirat első két oszlopát Omurtag kán készítette. Az első oszlopban a gazdag eszmedemékről van szó, amelyeket Omurtag adott atyja emlékére. Ez azt jelenti, hogy Kišin közvetlenül Krum halála után tartott tort, de a nagy torokat, amelyeket ótörök szokás szerint ősszel kellett megülni,⁶ Omurtag adta. Ebből azt látjuk, hogy Kišin néhány havi uralkodás után meghalt, s 814 őszén már Omurtag lépett a trónra, s ő fejeztette be a Kišin idejében megkezdett munkát, hozzátoldva az alsó mélyedésben a maga feliratát. Ebben Krum ajándékozásairól s családjához való viszonyáról van szó. Tehát Omurtag feliratának intimebb karaktere van, mint Kišinének. Az első oszlopban arról értesít, hogy kinek-kinek mennyi aranyat ajándékozott Krum kán, megemlítve az alkalmakat is amikor az ajándékozás történt. Itt olvassuk Krum trónra lépésének idejét bolgár-török nyelven és számítás szerint: *tekü sektem*, a *tekü* = juh = nyolcadik év. *sektem* = 8. hava – számításom szerint a 804. év ősze.⁷ Szó van valamiféle szerződésről, amely szerint úgy látszik, a bizánciaknak évi adót kellett fizetniük: a császár ki is fizetett bizonyos mennyiségű aranyat. Ezután azt olvassuk, hogy a görögök megszegték a szerződést. A második oszlopban Omurtag folytatja atyja ajándékozgatásainak felsorolását, és

megemlíti, hogy atyja őt *kanarrá* tette – mint más helyen bőven kifejtettem, fődiplomata és bíró tiszte ez, maga a szó azt jelenti, hogy a kanar eresztette meg a szerződő felek vérét a legfontosabb szerződéseknél. Teljesen megfelel a kanarénak a magyar harmadik fejedelem, *karha* tiszte, v. ö. a *Vérbulcsu* és a *vir sanguinis* kifejezéseket.⁸ Azután bizonyos ‘...ren’-ről beszél, akit Omurtag sógorának tartok.

Az alsó felirat harmadik oszlopát már Krum unokája, Omurtag legifjabb fia és utóda, Malamir (helyesebben amint a feliratban olvassuk, *Melemir*) vésette be. Ebben röviden Omurtag családjának történetéről van szó. Ti. arról, hogy Omurtag fiai közül csak Melemir él, a másik fia, *Svinik* (ez a név a bolgár-török *Dohs* névnek szláv fordítása, *Svinik* unokáját is *Dohs*nak hívják) meghalt, s Omurtag ‘szépen megsíratta’ őt. Végül e kifejezés maradványai olvashatók: „Az Istentől behelyezett, Istenhez hasonló Melemir kán”.

Így e nagyon elmosódott feliratban néhány új adatot kapunk a dombormű ábrázolta Krum kánról, szintúgy utódairól is. De értékes adatokat kapunk a bolgár-törökök történetére, szokásaira és nyelvére vonatkozólag is. Így azután azt mondhatjuk, hogy amint a domborművet a bolgár-törökök legfontosabb művészeti emlékének tartjuk, feliratát e nép legérdekesebb irodalmi emlékének kell számítanunk.

(...) A feliratok közül a legfontosabb az első bolgár kánok *Névlajstroma*. Nemcsak azért, mert régiebb a többinél (a VIII. században keletkezett) s mert a legtöbb egyebünnen nem ismert történelmi adatot tartalmazza, hanem azért is, mert a bolgár-törökök nyelvére és ősi kultúrájára vonatkozólag is nagyon fontos forrás.

⁶ V. ö. Thomsen W.: *Inscriptions de l'Orkhon*. 59–60.

⁷ Fehér, Imennikat etc. 226.

⁸ Ethn. XXXVI11 (1927) 21–22.

A *Névlajstrom* ma csak késői szláv fordításban ismeretes. Eredetijét egy vagy több oszlopra görögül írták. Az első bolgár kánok felsorolása ez a munka, csak annyit találunk minden kán nevénel, hogy a) hány évig uralkodott, b) milyen nemzetségből származott és c) nem szláv nyelven, hogy mi a 'lét emu' = 'ideje'. Pl. *Sevar* é *lét, rod emu Dulo*, a *lét emu tohaltom* = *Sevar* 15 évig, nemzetsége *Dulo* és ideje *tohaltom*.

E titokzatos nem szláv kifejezések kulcsát Mikkola József találta meg, aki megállapította, hogy a 'lét emu' után következő kifejezések bolgár-török nyelven a kánok trónra lépésének évét és hónapját adják. E két szóból álló kifejezések első szava egy-egy állatnév, egy tizenkét éves állatciklus egy-egy évét jelöli, a második szó pedig sorszámnév- s

a hónapot jelöli. Hasonló a kínai időszámítás is, s ugyanilyen időszámítás van az orchoni feliratokban, szintúgy a tatár kánok rendeleteiben s néhány török nép mai használatában is. Ez alapon a magyar nyelv bolgár-török jövevényszavai s csuvas formák segítségével sikerült Mikkolának kétségtelen biztossággal megmagyarázni a *Névlajstrom* legtöbb terminusát.⁹

⁹ Mikkola J.: *Die Chronologie der türkischen Donau-bulgaren*. JSFOu XXX (1914) 33.

A többiek megfejtését én kíséreltem meg.¹⁰ A bolgár-török évek nevei: 1. év *somor* = egér, 2. év *sygor* = tehén, 3. év -, 4. év *dvašan* (*daušan*) = nyúl, 5. év *verem* = hosszú = szökőév, 6. év *dilom* = kígyó, 7. év **adgor* = ló, 8. év *tekü* = juh, 9. év -, 10. év *toh* = tyúk, 11. év *eth* = kutya, 12. év *dohs* = disznó. A hónapok neve: 1. = *elem*, 2. -, 3. = *večem*, 4. = *tütem*, 5. = *behtem*, 6. = *altem*, 7. = *čilem*, 8. = *sehtem*, 9. = *twirem*, 10. -.

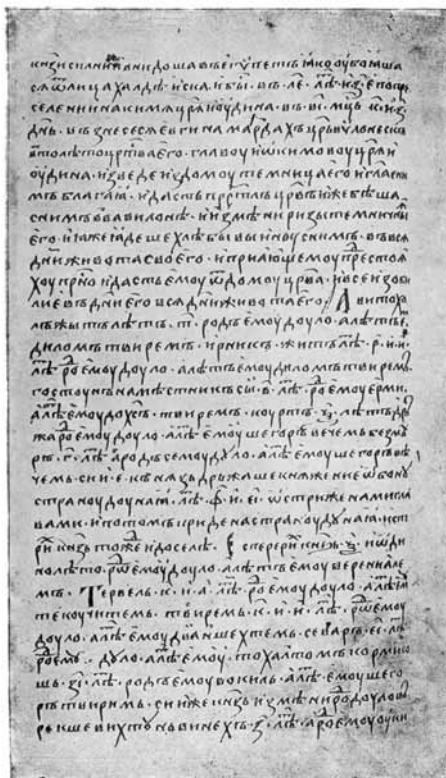
Tudnunk kell még azt, hogy a bolgár-török időszámítás a kínainak egy régi formáját őrizte meg, ti. minden év tiszta holdév volt, de minden ötödik évhez toldottak még egy holdhónapot.¹¹

A *Névlajstrom* olyan fontos forrás, hogy ha nem is maradt volna ránk más a bolgár-törököktől, ebből magából is megállapíthatnánk, hogy 1. a bolgárok nyelve az a török dialektus volt, amely a magyar nyelv legrégebbi török jövevényszavaiból ismeretes s modern formája a csuvas nyelv, s 2. hogy a bolgár-török kultúra alapjában véve török, amelyet a többi török népekkel együtt a kínaiaktól örökölték a bolgárok is.¹²

¹⁰ Fehér G.: *Imennikat* stb. 237-313.

¹¹ Fehér G.: *Imennikat* stb, 266 s kk.

¹² Fehér G.: *Imennikat* stb. 238.



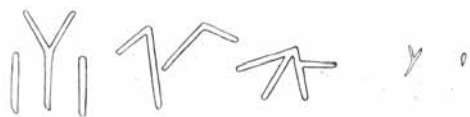
AZ ELSŐ BOLGÁR KÁNOK
NÉVLAJSTROMA

Rovások. (...) Ebből kétségtelen, hogy a bolgár-törökök bizonyos rovásokkal jelezték a nevüket. Ilyeneknek kell tartanunk az építőanyagban található rovásokat általában.

Abból, hogy különböző épületanyagokon s sziklákra vésvé egyazon jelek fordulnak elő, nagyon valószínű az, hogy a bolgár-törökök eme tamgái népi írásuk jegyei voltak. Ez utóbbi feltevés mellett szól az, hogy egyes köveken egymás után több jel is van. Így Pliskában a trónpalota egy kővén 5-6 rovásjelet találtam. Škorpil meg a Béla és Gözeken között levő sáncban egy kővön 5 jelet talált. Itt tehát, szintúgy a sziklarovásokban is, már több rovás van egymás után, amelyeknek mind-egyikét ismerjük mint egyes magában álló jelet is, ami azt jelenti, hogy e rovásokul egy írás betűit használták.

De ha azt állítjuk, hogy a bolgár-törököknek volt saját írásuk, hogyan magyarázhatjuk meg azt, hogy nagyobb feliratok nem kerültek elő, csak egyes betűk, a leghosszabb felirat is csak öt rovásból áll? Ennek az a magyarázata, hogy a dunai bolgár-törökök hivatalosan Kelet-Európa általánosan használt hivatalos nyelvén, görögül írtak. Így tehát régi írásuk csak a népnél s magánhasználatban maradt meg. S a nép sehol se készít hosszú feliratokat, csak egyes betűket, szavakat, főleg neveket és fel. (Természetesen várhatjuk, hogy még előkerülnek nagyobb rovásos feliratok is.)

A bolgár-török rovások még nincsenek megfejtve. Erre vonatkozó kutatásaim alapjául a következők szolgálnak: ha a bolgár-törököknek volt



BOLGÁR-TÖRÖK ROVÁSOK (PLISZKA)

írásuk, annak rovásírásnak kellett lennie, aminthogy rovásírásuk volt a rokon népeknek is. S tényleg, a fentebb említett bolgár-török jelek rovások. Alapkarakterükben e bolgár rovások megfelelnek az orchon-jeniszei és az 'ósmagyar' rovásírás jegyeinek.

Ez az utóbbi valószínűleg a magyar nép legkeletibb, székely ágának a tulajdona volt. E székely rovásírás 13 betűje forma és jelentés tekintetében egyező az ótörök írás betűivel, három kirill, kettő pedig glagolita jegyeknek felel meg.¹³ Ezt a következőképpen magyarázhatjuk meg: tudjuk azt, hogy a IX. század elején Kelet-Magyarország a bolgárok kezébe került, s bolgár maradt egészen addig, amíg a magyarok meg nem szállták ezt a területet. A székelység a X. század végén az Alföldről Erdélybe települő magyar vagy avar népnek az erdélyi bolgárokkal való összekeveredéséből alakult. Ez az Erdélybe települő nép itt bolgár kultúrát talált, így természetesen bolgár kulturális hatás alá került. Ennek a IX. század végétől kezdve már keresztyén bolgár kultúrának a nyomait mutatja a székely rovásírás, amelynek ősi jegyei közé bekerült a keresztyén-bolgár írás néhány jegye: glagolita, majd kirill betűk. (Sőt fel lehetne tenni, hogy a székely írás teljes egészében a bolgár írás átvétele, hogy a bolgárok népi írását vették át a székelyek, amikor Erdélybe kerültek.) A másik lehetőség az, hogy a székelység avar eredetű, írása valószínűleg egy – „ótörök” és bolgár-török írással eredetileg egyező – avar rovásírás volt. Tehát a bolgárok Erdélyben nemcsak hogy összekeveredtek az avarsággal (a két nép keveredéséből született volna a székely nép), de természetesen az avarok kultúráját, így írásukat is átfomálták (a glagolita és

¹³ Németh Gyula: *A régi magyar írás eredete.* Nyelvtud. Közl. XLV (1917) 21–44.

kirill elemekkel). A harmadik lehetőség az, hogy az ún. székely írást a magyarság már messze keleti hazájában tanulta, éspedig a bolgár-törököktől. Tudjuk, hogy a magyarság a bolgárok hatásán művelődött, így – nyelvi adatok bizonyossága szerint – az írással is a bolgárok révén ismerkedett meg. Erre mutat az, hogy bolgár-török eredetűek a magyar nyelvben az írásra vonatkozó szavak: ír, betű, szám. Ez esetben a székelység az ősmagyar írás ismeretével telepedett a Nagyalföldről erdélyi hazájába, s így bolgár-keresztyén kultúrkörbe kerülve, egészítette ki írását a bolgár egyház írásának néhány jegyével, és mint a nyugati művelődési központoktól legtávolabb eső magyar elem, megőrizte ezt az írást.¹⁴

A bolgár írás emlékeinek kell tartanunk az ún. Attila-kincs edényein található rovásos feliratokat.¹⁵ E feliratok megfejtése még nem sikerült. Rovásokat találunk a volgai bolgár birodalom területén kiásott néhány edényen s egy magyarországi avar sírból előkerült edényen is.

A legújabb időben, különösen a madarai leletekkel nagyon megnövekedett az anyag s így azzal a remény-nyel foghatunk az anyag földolgozásához, hogy sikerülni fog a bolgár-török rovásoknak a megfejtése. Egyelőre azt



AZ 'ATTILA-KINC'S'
ROVÁSÍRÁSOS EDÉNYE

mondhatjuk, hogy az orchon-jeniszei feliratok, az ősmagyar írás, a bolgár rovások és az Attila-kincs rovásos feliratai sok egyező rovást adnak.

Meg kell jegyeznünk még azt, hogy néhány bolgár-török rovásjel egy-egy glagolita és kirill betűnek felel meg, amiből feltehető, hogy a szláv írások egyes, a görög írásból meg nem magyarázható betűinek eredetét egy-egy bolgár-török rovásban kell keresnünk. Szent Kirill, a glagolita írás szerzője szaloniki bolgár ember volt, aki népe ősi írását felhasználhatta a görög betűsor kiégszítésére.

Nagyon érdekes emlékek mutatnak egy ősi korra, amikor görög betűk közé bolgár-török rovásjeleket véstek: a madarai szikla egy nehezen megközelíthető barlangjának a benyílása előtt a sziklában vannak rovásjelek, a bejárat falán pedig van egy felirat, amelyben a görög betűk között rovásjelek vannak, ugyanott van egy másikk felirat is, egy rovásjellel s egy ismeretlen írás öt jegyével.¹⁶

¹⁴ L. Fehér: *Pameticite etc. 53, Kulturata na prabalgarite 47. etc.*

¹⁵ Mladenov Szt. megfejtési kísérlete, amely szerint e rovások 'romlott török betűk' (*Nadpiszite na sztarobalgarszkoto szakroviste ot Nagy-Szent-Miklós* (Banatszko) (A nagyszentmiklósi óbolgár kincs feliratai). *Godisn. Narodn. Muzej za 1922–25. 362 s kk.* éppúgy bizonyosan helytelen, mint Supka rovásos megfejtése: *Das Rätsel des Goldfundes von Nagyszentmilkós*. *Monatschrift für Kunstwissenschaft*, IX (1916) 13–24.

¹⁶ A pliszikai udvari templom közelében előkerültek egy márványlap darabjai, amelyen egy kereszt körül felirat töredékei láthatók. E felirat belüli görögök, de a szöveg nem görög nyelvű. A görög betűk között háromszor előfordul A, amiből *Uszpenzskij* felteszi a kérdést, hogy nem valami régi szláv írás jegyével van-e dolgunk. *Aboba-Pliszka 266.*